

VÄSKOR FÖR LANDSVÄGSPOST FRÅN 1600-TALET TILL MITTEN AV 1800-TALET

av Paul Gerhard Heurgren

1600-talet

I den tryckta kungliga »Förordning om Post-Bådhen» av den 20 febr. 1636, genom vilken svenska postverket grundades, bestämdes, att brev som postbonde mottog under färd med post, skulle han lägga i »Brefsäcken». I nästa paragraf talas om den »ytterste öpne Säcken», i vilken postmästarna lade förseglade paket med brev. Dessa paket fick ej öppnas annat än på adresspostanstalterna.

I »Kongl. May:tz vår allernådigste Drottning» tryckta »Förordning om Postbönderne eller Postilioner», daterad 20 aug. 1646 lämnas utförliga föreskrifter om brev- eller postsäckar. I paragraf 11 bestämdes: »Ingen Postbonde skal hafwa macht och tilstånd at öppna den yttersta Postsäcken af Läder, eller den genom sökia, icke heller efterlåta androm thet hoos sig at göra, efter som thet Postförwalterne i Städerna allena tilkommer. I lijka måtto skal Postbönderne icke tillåtit wara, någre Bref som them, til en eller annan ort at fortbringa och beställa, kunne lefwererade och tilstälte blifwa, uthi berörde Postsäck at insticka».

Vidare föreskrevs i paragraf 12 i samma förordning: »Skole Postbönderne och theras Dränger, så mycket någonsin möijeligt är, försiktigt och wahrsamt med Postsäcken umgå, den icke owuligen nederkasta, men uthi ridandet, efter all möijelighet, i acht taga, at the ther uthi liggande Bref och Pacquetter icke måge sönderstötte eller förnötte blifwa.»

Tydiligen fann man snart att det ej var lämpligt sända post i öppna säckar. Därför bestämdes i förordningen från 1646 att säck med post skulle vara tillsluten under transport. Men på vad sätt sades ej. Vidare

förutsattes att postsäck var av läder. Ej långt härefter torde man ha övergått till att använda väskor istället för säckar vid transport av post. En månadsräkning från Stockholms postkontor från 1662 upptar två postväskor av läder för tillsammans 19 daler.¹

I en Kanslikollegii förordning av 13/2 1686² bestämdes att en del uppräknade postkontor i södra och mellersta Sverige skulle anskaffa och underhålla postväskor å vissa angivna huvudlinjer. För Jönköpings postkontor var det fråga om ej mindre än 6 väskor. Alla dessa utgifter skulle tagas av postkontorets expensmedel, de bestämda belopp, som postkontoren varje år fick använda för inköp av papper, lack m. m. Samma medel skulle även användas för anskaffning av »väskor och brefpåsar, som gå på sidoposter». Med väskorna skulle följa en »liten lädersäck eller taska», för brev som postförare tog emot eller lämnade ut under färd mellan två postkontor. De större väskorna skulle vara av starkt läder, fodrade, försedda med lock och överslag, järnbeslag, kedja, lås och nycklar. Någon sådan väska finnes säkert ej bevarad. Men det är möjligt att 1600-talspostväskorna åtskilligt påminde om här avbildade postväska troligen från mitten av 1800-talet. Beskrivningen av 1600-talsväskorna kan delvis passa in på den avbildade väskan. (Sid. 123)

Lätt var det ej för postmästarna att anskaffa och underhålla postväskor, då deras expensmedel var synnerligen låga. Bevis härpå skall lämnas i det efterföljande, så t. ex. omtalade 1688 postmästaren i Skänninge Bengt Håkansson att väskor, som anlänt till hans postkontor, var »tillbundne med en trå och strax de läggas på hästen är det öppet».³ Man kan med skäl fråga sig hur gick det sedan med posten i väskorna? Och varför vidtog ej grännapostmästaren någon åtgärd för att få väskorna bättre tillslutna, då de sändes vidare?

1695 klagade postmästare Erik Måhne i Viborg i Finland i brev till överpostdirektören i Stockholm⁴ över att postväskor, som dit anlände ej var försedda med lås utan endast »med en segelgarnsända eller ett gammalt garnsnöre förseglade». Vad det nu var för skillnad på de olika slagen av »försegling»?

I en fullmakt, daterad 17/5 1699 för postbonde framhölls att den som skar bort läder från postväska eller tog remmar och lås från densamma skulle »plikta med kropp» (= lida spöstraff).⁵

¹ Anm. Källskrifter till vilka i texten hänvisas med siffror är upptagna på sid. 124.

1700-talet

Med ordinarie poster sändes ofta, efter vad som 1718 uppgavs, tunga paket med tryckta förordningar.⁶ Vid sådana tillfällen användes stora väskor, som »på ömse sidor om hästen hänga ned till marken». Brevet blev därigenom sades det, ej sällan förstörda av väta och sönderskavda. Dessa få rader skildrar något högst bedrövligt. Häst, som bar sådana tunga och oformliga väskor, kan ej ha kunnat komma iväg annat än steg för steg. Och postföraren måste nog ha gått och lett hästen.

1. Postryttare från 1700-talets början med väska eller postsäck, som är primitivt tillsluten med snören.

1719 gav överpostdirektör Henrik Bunge order att »extra post», som sändes från Ystad till Stockholm — väl när postjakt anlant från Stralsund — skulle vara innesluten i en »våtsäck», vad därmed avsågs är ej känt. Säcken skulle bindas fast bak på hästen.⁷

Postmästare Jakob Svensson-Ekstedt i Eksjö meddelade 1720 överpostdirektören att tidigare hade dit anlant så gamla och förslitna postväskor att »postbönderna bundo rep allt dem omkring».⁸

Överpostdirektör Henrik Bunge skrev 1723 till postmästare Johan Unerus i Gränna om en ost, som försvunnit ur postväska under postförarens färd mellan Gränna och Skänninge. Postchefen antog att osten antingen stulits eller »genom hårdt ridjande om nattetijd utur de gamble väskorna utskad» (= utskakad).⁹ Han uttalade även sin förvåning att postmästaren ej gjort något åt saken.

2. Postryttare med felleisen, vignett på en preussisk postförordning år 1732.

1735 omtalades att det hänt att postväskor, som sändes från Stockholm till Helsingör och vise versa förväxlades under vägen. Av denna anledning föreskrev överpostdirektören att å dessa väskor skulle i riktning från Stockholm fästas en fyrkantig mässingsplåt och i motsatt riktning en rund plåt.¹⁰

I Danmark och Tyskland användes på 1700- och 1800-talen en sorts avlånga väskor, kallade felleisen, vilka bands fast på hästarna bakom postförarnas sadlar. En sådan väska är det troligen som postryttaren (Bild 2) har bakom sadeln. Ordet felleisen, tros vara en förvrängning av valise (= väskor), vilken ursprungligen gällde de väskor, som vandrande hantverksgeäller bar med sig. Museiinspektör J. C. Petersen i post- och telegrafmuseumet i Köbenhavn har meddelat att man har belägg för att felleisen använts inom Danmark från 1700-talets början fram till 1880-talet.

1950 var i Postryttaren intagen en av mig skriven artikel om Svenska postiljoners och postbönders beklädnad. I denna artikel avbildas en postryttare (bild 9) från ett svenskt tryck från 1788.¹¹ Då denne ryttare har bakpå hästen en väska av typ felleisen, tog jag det som ett bevis för att sådana postväskor använts inom Sverige. Nu händer emellertid att jag för få år sedan såg exakt samma ryttare (bild 3) i titeln å en schweizisk tidning, Züricher Zeitung från 1789. Av denna anledning talar allt för att ryttarbilderna i det svenska trycket är av utländskt ursprung.

1800-talet

Hur omständligt det var ända in på 1800-talet för en postmästare att på postverkets bekostnad få gamla postväskor utbytta mot nya framgår av ett Kungl. Kanslistyrelsens protokoll från 1830.¹² I detta omtalas att postmästaren i Trosa hemställt att få på postverkets bekostnad 2 förslitna postväskor ersatta med nya. Denna fråga hade Kanslistyrelsen måst hänskjuta till Kungl. Majt, som 2/8 1815 bifallit postmästarens i Trosa framställan. Men kort därefter eller 6/3 1816 beslöt Kungl. Majt låta Kanslistyrelsen besluta om inköp av nya postväskor.

Den 25/7 1831 skrev postmästaren i Kalmar till överpostdirektören med begäran att få inköpa 2 nya postväskor, istället för 2 ej längre användbara.¹³ Med denna skrivelse följde: »Behörigt besiktningsinstrument, som styrker odugligheten af de postväskor, hvilka nyttjas emellan Calmar och Christianstad får jag likasom kostnadsförslag till nya i ödmjukhet äran härjämte insända.

År 1831 den 14 och 18 juli inställde sig undertecknad på Kgl postkontoret härstädes för att i följd af erhållit vederbörligt förordnande, verkställa besigtning å de 2ne väskor som begagnas till brefposten emellan Christianstad och Kalmar, samt upprätta kostnadsförslag till anskaffande af nya, emedan de gamla skola vara odugliga.

3. Postryttare med felleisen från 1700-talets slut. Samma bild förekommer som titelvignett på *Züricher Zeitung* på 1780-talet och på ett svenskt tryck från 1788.

4. Poststryttare från mitten av 1800-talet efter en målning av Johan Georg Arsenius (1818—1903). Tillhör Postmuseum.

Ofvannämnda tvänne väskor uppvistes af Post Inspektoren Herr Majoren och Riddaren P. O. Herkepé, samt finnas oagadt derå verkställda flera reparationer, nu mera så förslitne, att ytterligare lagning blifver utan ändamål, hvarföre desamma till vidare begagnande vid postförvaltningen förklaras oanvändbara.

Till en ny väska, en och half smorläder med	Rd 18
5 alnar helsinge buldan tillfordring	1, 5, 4
arbetslön	7
Jernbeslag med lås och 3ne nycklar samt arbetslön	5
	Summa 31, 5, 4

Underskrifvet af G. Engzell, rådman P. Sundgren, stadsnotarie
O. Carlberg, Sadelmakare N. Sjöström, Smeds Mästare»

Det fordrades således intyg av både en rådman och en stadsnotarie om att två postväskor var förslitna. Detta hände för omkring 130 år sedan, men verkar väl mera avlägset i tiden.

5. Väska av läder med låsanordning och beslag av järn från senare delen av 1800-talet. Tillhör Postmuseum.

I en kunglig skrivelse av 22/2 1834 framhölls att det enligt Kansli-kollegii förut omnämnda förordning 13/2 1686 ålåg det postmästarna att »för de såsom mindre omsedda postvägarna» anskaffa och underhålla behövliga postväskor.¹⁴ Egendomligt nog nämndes det ej om de större postväskorna som flera 1686 omnämnda postmästare skulle inköpa för expensmedel. Det framhölls emellertid i skrivelsen från 1834 att det var högst betungande för postmästarna att för sina ringa expensmedel anskaffa nya väskor. En enda väska kunde kosta mera än ett postkontors expensmedel för ett år. Det var väl främst av denna anledning som det nu bestämdes, att utgifterna för postväskorna skulle bestridas av postverket. I Svensk författning nr 42 för 1834 omtalades att behövliga nya väskor skulle rekvireras från överpostdirektörsäm-betet, som i sin ordning hade att skaffa nya väskor genom entreprenad.

I avsnittet om 1700-talet nämndes om ett slags postväskor s. k. felleisen. I bevarade svenska postakter har jag ej funnit belägg för att sådana väskor använts i vårt land. Men på en drastisk målning från mitten av 1800-talet (bild 4) ser man bakom postryttarens rygg en väska, avlång liksom felleisen. Ryttaren har även med sig en mindre väska för förvaring av brev, som togs emot eller lämnades ut under färden.

De väskor för landsvägsposter, vilka användes under 1800-talets förra hälft var troligen i stil med den på sid. 122 avbildade väskan, som påminner om en väska från 1800-talets senare del (bild 5). Väskor precis lika denna var i bruk på landsvägspostlinjer in på 1920-talet. Men de växlade i storlek.

Källor

Kl=Kanslikollegium, Psn=Poststyrelsen, reg=registratur, Rk=Riksarkivet, skr=skrivelse, Öpd=Överpostdirektören.

1. Bland handlingar i Öpd arkiv i Rk
2. I Kl reg. i Rk
3. Skr 28/12 1688 i Öpd arkiv, Rk
4. Skr /11 1695 i Öpd arkiv, Rk
5. I Öpd reg i Psn
6. Skr 19/2 1718 i Öpd reg i Psn
7. Skr 11/11 1719 i Öpd reg i Psn
8. Skr 10/2 1720 i Öpd arkiv i Rk
9. Skr 13/2 1723 i Öpd reg i Psn
10. Skr 29/1 1735 i Öpd reg i Psn
11. 1788 6/12. Tryckt »Bref från Översten och Riddaren Ankarswärd». Exemplar i Postmuseum.
12. 20/1 1830 i Rk
13. I Öpd arkiv i Psn
14. I Psn arkiv